

Temarecension: Finlands svenska historia

Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922

Max Engman

Atlantis, 2016, 458 s.

Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015

Henrik Meinander

Atlantis, 2016, 335 s.

Kristian Gerner

Max Engmans och Henrik Meinanders böcker är de avslutande två delarna i serien *Finlands svenska historia*. Serien är utgiven av Svenska litteratursällskapet i Finland. De två första volymerna är Kari Tarkiainens *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa* (2008) och Nils Erik Villstrands *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812* (2009). Titlarna anger att det handlar om Sveriges historia med fokus på den östra delen av enhetsstatens territorium. Engmans och Meinanders volymer, vilka är föremål för denna temarecension, fokuserar på det finlandssvenska.

Namnet på serien är mångtydigt. Är Finlands historia helt enkelt ”svensk” eller finns det en särskild ”svensk” historia i Finland till skillnad från en ”finsk”? ”Finlands finska historia” framstår i varje fall som ett pleonastiskt uttryck. Någon serie *Suomen suomalainen historia* finns veterligen inte.

Finland har två nationella språk, finska och svenska. Max Engman skriver i *Språkfrågan* att ”icke-finlandssvenska tvåspråkiga – det vill säga personer som inte betraktar sig som medlemmar av en finlandssvensk etnisk gemenskap – spelat och spelar en viktig roll för att bära upp svenskan i Finland” (s. 19). Henrik Meinander skriver i *Nationalstaten*: ”Merparten av finlandssvenskarna levde vid ingången av 2000-talet sitt liv på två språk och var starkt präglade av att tillhöra ett folk med två språk” (s. 293). Det finns enligt Meinander helt enkelt en befolkningskategori i Finland som är både svensk och finsk. Den har under de senaste hundra åren kallats finlandssvensk. Detta språkbruk var länge omstritt och kan sägas ha etablerats först under de senaste årtiondena. Dessförinnan kallades alla invånarna i

Finland finnar. I nutida språkbruk syftar den benämningen vanligen på finskspråkiga invånare. Samlingsnamnet på svenska för alla invånare har blivit finländare. Meinanders tes att finlandssvenskarna, till skillnad från svenskar och finnar, är ett folk med två språk är förvisso ett faktum. Men tesen är lika bestämt omstridd!

Översatt till finska blir finlandssvensk *suomenruotsalainen*. Emellertid blir finne och finländare båda *suomalainen*. Här har vi pudelns kärna. Finlands historia finns förvisso, men att skriva "Finlands finska historia" vore absurt. *Finlands svenska historia* behandlar landets historia som Sveriges historia – volymerna 1 och 2 – och som (de mestadels tvåspråkiga) svenskarnas historia i Finland – Engmans och Meinanders volymer.

Sverige och Finland hör ihop på ett särskilt sätt. Det hör till bilden att Meinander i sin bok har ett kapitel på 20 sidor med rubriken "Det finska Sverige". Där redogör författaren för den finska dimensionen i dagens svenska samhälle: Finland i svensk politik, vilket rör säkerhetspolitik och ekonomiska relationer; tornedalsfinnarna, vilkas öde som språkgrupp är en markant kontrast till finlandssvenskarnas eftersom den svenska staten i det längsta försökte göra dem enspråkigt svenska; nya sverigefinnar, vilka kom som arbetskraftsinvandrare till Sverige de första årtiondena efter andra världskriget; rikssvenska finlandssvenskar, som obildade svenskar tror "bryter på finska".

Den sistnämnda rubriken, den om rikssvenska finlandssvenskar, förser Meinander med ett frågetecken. Han menar att individer ur denna kategori har visat ambivalens, eftersom de å ena sidan känner sig djupt delaktiga i nationalstaten Finland men å andra sidan överväldigas av upplevelsen att leva i ett samhälle, Sverige, som på alla plan genomsyras av det svenska språket.

Inte alla i den berörda kategorin skriver under på Meinanders tes att finlandssvenskarna är ett folk med två språk. Jag återkommer nedan till detta. Här vill jag bara framhålla att Engman och Meinander båda är eminent tvåspråkiga, detta i likhet med författarna till de två föregående volymerna i serien, Kari Tarkiainen och Nils Erik Villstrand. Meinanders tes är förknippad med förhållandet att finlandssvenskarna inte är en nationell minoritet: i likhet med finnarna i landet är de finländare. Hela bokserien *Finlands svenska historia* är en synnerligen välformulerad och empiriskt väl underbyggd plädering för att tvåspråkigheten är Finlands adelsmärke.

Under tesen om tvåspråkigheten ligger ett faktum som är resultatet av de finsktalandes långa historia inom det svenska riket fram till 1809. Finskan är som bekant inte ett indoeuropeiskt språk men detta kan inte undanskymma det faktum att semantiken, begreppsbildningen och ordförrådet har likheter med svenskan. Språkgemenskapen mellan svenskar och finnar är större än vad de som behärskar respektive språk men inte båda språken är medvetna

om. En rad begrepp är närmast identiska även om termerna är svenska respektive finska. Det som på svenska heter Östersjön heter Itämeri på finska. Itämeri betyder ordagrant Österhavet, och termen syftar på samma vatten som den svenska termen Östersjön. Detta är ett bestående resultat av att Finland som historiskt territorium och finskan som kodifierat språk utvecklades inom den stat, Sverige, som växte fram under medeltiden och etablerades som nationalstat under 1500-talet. Östersjön ligger förvisso öster om Sverige men faktiskt västerut sett från Finland.

Engman och Meinander skildrar den finska historien efter 1809 som ett kumulativt statsprojekt som de historiska aktörerna i Finland uppfattade som självklart. Resultatet blev, med en i många andra sammanhang anförd fras som upprepas flera gånger i vardera volym, att människorna som inte kunde förbli svenskar och inte ville bli ryssar blev finnar. De "etniska" beteckningarna är emellertid missvisande. Invånarna i Storfurstendömet Finland kunde av uppenbara internationella politiska skäl inte återförenas med Sverige och bli svenska medborgare. Finnar betydde i tidens språkbruk det som senare kom att kallas finländare. Invånarna i Finland var undersåtar till den ryske kejsaren i Sankt Petersburg men de var medborgare i Finland. Det överväldigande flertalet av dem mobiliserades politiskt inom ramen för storfurstendömet och ville inte bli en del av det ryska självhärskardömet.

Max Engmans volym är en imponerande syntes av ett likaledes imponerande livsverk. Hans huvudinriktning som forskare har varit triaden svenskt-finskt-ryskt under det långa 1800-talet, som för Finlands del tog slut först i och med kriget 1918. Engmans forskning omspänner social historia, politisk historia, ekonomi, demografi och kultur. Problemformuleringen i hans del av Finlands svenska historia anges redan i undertiteln: finlandssvenskhetens uppkomst. Engman beskriver uppkomsten som en dialektisk process. Han framställer Storfurstendömet Finland som en sammanhållen autonom politisk enhet och visar att inte bara finlandssvenskheten utan även finskheten uppstod under 1800-talet.

Den teoretiska grunden för Engmans analys och framställning i *Språkfrågan* är de senaste 50 årens historiska och samhällsvetenskapliga forskning om nationalism och nationsbildning. Den förnämsta inspirationskällan är den tjeckiske historikern Miroslav Hrochs fasindelning av politiska mobiliseringsprocesser hos nationella minoriteter i 1800-talets Europa, med början hos några få självmedvetna intellektuella och fullbordad i en politisk massrörelse.

Engman visar hur en samhällskategori i Storfurstendömet Finland, den svenska eliten, inom ramen för en tidsanda som präglades både av upplysningens medborgaridé och av romantikens föreställning om folk, skapade två befolkningskategorier, finnar och svenskar. En central aktör var Johan

Vilhelm Snellman (1806–1881). Hans utgångspunkt var att nationen konstituerades av språket och att nationen bara kunde ha ett språk. Resultatet formuleras finurligt av Engman som att Snellman skapade en uppdelning i det finska folket och den svenskspråkiga befolkningen. Snellmans tes var att den svenska "befolkningen" skulle uppge sitt språk och uppgå i den finska "nationen".

Engmans "finurlighet" består i att han visar att det var triaden ryskt–finskt–svenskt som var den strukturella betingelsen för skapandet av den tvåspråkiga medborgarstaten Finland. Kejsarmakten i Sankt Petersburg uppmuntrade finskhetsrörelsen, men som instrument och inte som ändamål. Syftet var att fjärma Finland från Sverige och föra storfurstendömet närmare Ryssland genom att ersätta svenska som administrativt språk med ryskan, samtidigt som finskan skulle vara ett vardagsspråk. Svaret från Snellman, Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen, Elias Lönnrot (*Kalevala!*) och deras likar var att utveckla och kodifiera finskan som ett fullfjädrat modernt bildningsspråk samtidigt som andra svenskar i Finland försvarade den svenska språkdomänen och kulturen. Resultatet av denna dubbla mobilisering blev att vardera språkgruppen skapade ett utvecklat medborgarsamhälle som blev båda kategoriernas egendom och utmynnade först i rösträttsreformen 1906 och sedan i självständigheten 1917.

Engman skildrar hur Finland blev till. Han framhåller i sin inledning att det som i den föregående volymen i serien kallas rikssprängning innebär att det uppstod två "nyskapelser". Den ena var Sverige. Den andra var Finland, "som behöll lagarna och hela den sociala ordningen. Därmed levde ett svenskt arv vidare under dubbelörnens vingar" (s. 13). Den svenska kontinuiteten i Finland överlevde inte bara rikssprängningen 1809 utan även nästa "rikssprängning": Finlands avskiljande från det ryska imperiet 1917. Till kontinuiteten hör, vilket Engman särskilt nämner, fundamentala företeelser som samhällstrukturen, författningen, rättssystemet, förvaltningen, skolsystemet och språkförhållandena. Denna historiskt betingade likhet mellan Sverige och Finland, som stater och som medborgarsamhällen, gör att man kan tala om två versioner av samma nation. Så uttrycker sig inte Engman, och denna spetsformulering är inte okontroversiell, men särskilt de social- och kulturhistoriska dimensionerna i vid mening i hans skildring gör att en bildad rikssvensk vid läsningen av texten torde och borde känna sig väl hemmastadd i den historiska miljön. Hemkänslan stärks förvisso om den bildade svensken har mödat lära sig finska.

Engman påminner om att Svenska folkpartiets instiftande av en svensk dag 1908 hade för avsikt att betona svenskheten som en tradition i Finlands historia. Den svenska dagen blev Gustav II Adolfs dödsdag den 6 november. Man ville fira upprätthållaren av lag och rätt. Men detta skedde i

den atmosfär av språkstrid som från och med 1800-talets slut, med vissa mellanrum kommit att prägla den offentliga debatten i Finland. Äkttfinska studenter och gymnasister försökte under 1930-talets språkstrid skapa en konkurrerande fest, Hakkapelitdagen. Detta medförde 1933 och 1934 demonstrationer och gatustrider i Helsingfors, ”de enda fallen av ’etniskt våld’ i språkstriden” (s. 290).

Henrik Meinanders volym är även den en imponerande syntes. I likhet med Engmans verk grundar det sig på författarens egen forskning, särskilt om de senaste hundra årens finska historia. Verket har samma breda anslag som Engmans. I tillägg är Meinanders bok dagsaktuell i meningen att den är ett självständigt bidrag till den språkpolitiska debatten i allmänhet i Finland, men särskilt till den specifikt finlandssvenska debatten om finsk politik och samhällsutveckling.

Meinander följer upp Engmans betoning av kontinuiteten i Finlands historia över de två rikssprängningarna. Meinanders period omfattar språkstriden under 1930-talet, vinter- och fortsättningskrigen 1939–1944, strukturrationaliseringen av den finska ekonomin i tecknet av krigsskadebetalningarna till Sovjetunionen efter kriget, den såväl ut- som inrikes ”finlandiseringen” (skuggan från Sovjetunionen) fram till 1991 samt Finlands inträde i EU och införandet av euron, det vill säga den politiska och ekonomiska europeiseringen av Finland. Författaren framhåller att under hela denna period av häftiga inrikes motsättningar och utrikespolitiska förvecklingar, till och med krig, var landets finsk- och svensksinnade eliter ändå förenade i ett avseende: ”De identifierade sig tidigt med det finska nationsbygget och var därför vid behov beredda till kompromisser med sina inhemska konkurrenter” (s. 11).

Ett genomgående tema hos Meinander är att utrikespolitiska hot och inrikespolitiska sociala och ekonomiska kriser medförde att språkstriderna tonades ned och stödet för den parlamentariska demokratin stärktes. Han hävdar att den starka statsmakten och utbyggnaden av välfärdsstaten gjorde kallkrigsperioden till ”den finskaste epoken i landets historia” (s. 148). Identifikationen med Finland blev för många finlandssvenskar så självklar att det i mitten av 1960-talet diskuterades huruvida Svenska folkpartiet borde bli tvåspråkigt, en idé som faktiskt hade förts fram redan i samband med att partiet bildades 1906. Idén bakom förslagen var att partiet skulle bli ett organ för allmänpolitiska frågor och inte ett enfrågeparti.

Pär Stenbäck, före detta ordförande för Svenska folkpartiet och en gång utrikesminister, framförde 2003 antitesen till tesen om att finlandssvenskarna kan definieras som ett folk med två språk. Han tog upp en fråga som enligt Meinander har undvikits i debatten, nämligen att finlandssvenskarna med normalt språkbruk kan betecknas som en minoritet. Finlandssvenska debat-

törer har skytt ordet: i Finlands regeringsform 1919, och ånyo i grundlagen år 2000, definieras finskan och svenskan som landets jämställda nationalspråk. Om kategorin finlandssvenskar lät sig definieras som en minoritet med krav på sär rättigheter, till exempel inom ett bestämt område i Finland, skulle man kunna mista ställningen som likaberättigade med finnarna.

Meinander gör i likhet med Engman en grundlig genomgång av den svenska dimensionen av det finska samhället, av relationerna mellan svensk- och finskspråkiga medborgare, och av de politiska motsättningarna inom respektive kategorier. För finlandssvenskarnas del noterar båda distinktionen mellan kultur- och bygdesvenskhet. Den senare svenskhetens ideologiska grund var och är tesen att de svenskspråkiga i Finland utgör en särskild nationalitet. Den formulerades av de så kallade hurrarna i Österbotten med Gösta Ågren i spetsen på 1970-talet mot de så kallade hukarna i Helsingfors; de senare anklagades för att vara ett etablissemanng som för att kunna göra karriär inom rikspolitiken gav upp att kämpa för det svenska språket och svek "småbrukarna, arbetarna, massorna på de finlandssvenska kusterna" (s. 153).

Meinander framhåller att Stenbäcks plädering för minoritetsstatus för finlandssvenskarna från österbottniskt håll år 2010 bemöttes med bland annat argumentet att Sannfinländarna skulle få ammunition i sin kampanj för att påskynda förfinsknigen av Finland om svenskan rättsligt fick ställning som endast minoritetsspråk. Meinander definierar kritiken av Stenbäcks förslag som argument för en annan tes, nämligen att de anser att det finns ett särskilt "fysiskt rum" Svenskfinland. Han ser "hurrarnas" etniska nationalism som ett lokalt utflöde av den etniska väckelse som vid den tiden svepte över flera regioner i Väst- och Sydeuropa (och som är aktuell även idag, måste man tillägga). Den finlandssvenska varianten avfärdar Meinander som ett marginellt fenomen: "Trots att det alltjämt fanns ingrodda fördomar mellan språkgrupperna och praktiska problem i tillämpningen av landets språklagar var det uppenbart att Finlands svenskspråkiga befolkning inte var ett förtryckt folk" (s. 154).

Max Engmans volym är utformad som en detaljerad redogörelse för den svenska befolkningsdelens plats och roll i Finlands historia. Författaren går igenom en rad debatter där det svenska språket ställdes mot det finska inom ramen för en etnisk diskurs. I anslutning till den norske antropologen Fredrik Barths tes att etnisk identitet medvetandegörs och formas i mötet med "den andra", vid gränsen, menar Engman att både svenskets- och finskhetens ivrare delade övertygelsen "att den egna nationaliteten och dess kamp, den egna kulturen och dess ställning var unika" (s. 403). I ett sådant opinionsklimat utfärdade Finlands riksdag 1921 lagarna om finska och svenska språkens användning.

Henrik Meinander visar hur det svenska språkets ställning formellt stärktes

i Finland 50 år efter statens tillkomst. När Finland införde grundskola 1968 blev det andra inhemska språket, jämte engelska, obligatoriskt läroämne för alla elever. Reformen genomdrevs i etapper 1972–1981: ”Därmed infördes svenska språket för första gången i historien som ett obligatoriskt ämne för alla läropliktiga skolelever i Finland” (s. 155).

Meinander utformar sin volym som ett inlägg i den pågående debatten i språkfrågan i Finland. På grundval av befolkningsstatistik konstaterar han att en stor del av Finlands ”svenskregistrerade” medborgare är två- eller flerspråkiga och att detsamma gäller deras ”finskgregistrerade äkta hälfter, vänner och arbetskolleger, som alla på ett eller annat sätt lever i daglig kontakt med landets två huvudspråk” (s. 163). Han vänder sig emot en snäv definition av svenskheten i Finland och hävdar att svenskan alltjämt är en integrerad del av livet i Finland eftersom kommunikation på svenska i Finland berör långt fler än över en halv miljon finländare, ett större antal än någonsin tidigare i landets hela historia.

Finlands svenska historia är nu möjlig att tillägna sig för svensk publik tack vare bokserien med detta namn. Tarkiainens och Villstrands volymer kan karakteriseras som analys av och berättelser om den finska delen av Sverige under århundradena före 1809. Engmans volym handlar om konstitueringen av finlandssvenskarna och finnarna som folk inom Storfurstendömet Finland 1809–1917, Meinanders volym om befästandet av de två medborgarkategorierna i Republiken Finland efter 1918. Både Engman och Meinander befinner sig vid den nutida forskningsfronten i den meningen att de, utan att gå närmare in på just de begreppen, klart visar hur den finska diskursen i språkfrågan och om nationalstaten har förts mellan polerna essentialism och konstruktivism.

Max Engman och Henrik Meinander skildrar etableringen av en sär egen nationell kultur i Sveriges grannland i öster, en bivalent kultur. Deras analyser tangerar begreppet bivalens, men de är fångar i det konventionella språkbruket inom nationalismforskningen. Trots att särskilt Engman har forskat i och är underkunnig om Centraleuropas historia har de båda finska historikerna i sina böcker om Finlands svenska historia valt att inte låta sina berättelser influeras av komparation med andra bi- eller polynationella landområden i Europa och därmed avhånt sig möjlighet till en begreppslig finkalibrering av sina analyser.

En polsk forskare har i en studie om tyskar och polacker i Ostpreussen före första världskriget föreslagit begreppet bivalens för att beskriva ”sammanbindande element som inte står i konflikt med varandra, som har valts ur två kulturer, och vilka element vardera kulturen innehar i ungefär

samma utsträckning och som de också vardera betraktar som närstående sina värdesystem”.¹

En annan polsk forskare har anlagt ett motsvarande perspektiv i en skildring av Polens gamla månetniska östområden. Kulturen, i form av konfession, livsstil, grannskap och kulturlandskap, definieras här som polyvalent i den meningen att enskilda människor är väl förtrogna med multipla kulturuttryck i alla dimensioner.² Engman och Meinander visar att Finland, där man till de svenska och finska dimensionerna måste lägga även de ryska, kan sägas uppvisa en mångsidig kultur av detta slag.

1 Antonina Kloskowska, "National conversion: A case study of Polish-German neighbourhood", i *The Neighbourhood of Cultures*, red. Richard Grathoff & Antonina Kloskowska, Warsaw 1994, s. 92.

2 Se Jacek Kolbuszewski, *Kresy*, Wrocław 1998.

Temarecension: Marskalkskvartett

Gustaf Mannerheim

Dag Sebastian Ahlander

Historiska Media, 2017, 383 s.

Finska inbördeskriget

Tobias Berglund & Niclas Sennerteg

Natur & Kultur, 2017, 540 s.

Mannerheim. Marsken, masken, myten

Herman Lindqvist

Bonniers, 2017, 503 s.

Gustaf Mannerheim. Aristokrat i vadmal

Henrik Meinander

Lind & Co, 2017, 318 s.

Sverker Oredsson

Finland har firat hundraårsjubileum som självständig nation. Stor uppmärksamhet har då ägnats den man som många anser vara 1900-talets mest fascinerande ledande person inte bara i Finland utan i hela Norden. Tre välmatade biografier har kommit ut på svenska, skrivna av Dag Sebastian Ahlander, Henrik Meinander och Herman Lindqvist. Dessutom har Tobias Berglund och Niclas Sennerteg skrivit en stor bok om finska inbördeskriget, i vilken Mannerheim givetvis spelar en viktig roll.

Dag Sebastian Ahlander är pensionerad generalkonsul och ambassadör. Bland annat har han varit placerad i Sankt Petersburg. Han har intresserat sig mycket för Finland och för finsk litteratur. Ett handikapp för honom har varit att han inte har kunnat ta del av den finskspråkiga litteraturen om Mannerheim. Ahlander anser att Mannerheim är den siste hjälten i Nordens historia. Det innebär rimligen att han menar att hjälte kan man endast bli som soldat.

Henrik Meinander är professor i historia vid Helsingfors universitet. Han har också varit intendent vid Mannerheimmuseet i Helsingfors. Under

flera decennier har han sysslat med Mannerheims historia, inte minst med vad som hände i Finland 1944. Han har blivit uppmanad att skriva en sammanfattande biografi över marskalken. Han skriver ganska mycket om Mannerheims tid som rysk officer, men därefter är det mest fokus på vad som hände under inbördeskriget 1918 och sedan under vinterkriget och fortsättningskriget. Meinander sätter in Mannerheims gärning i ett storpolitiskt sammanhang. Boken har inga noter men varje avsnitt beledsagas av uppgifter om litteraturen om respektive tidsperiod. Viktiga är avslutande avsnitt om historieskrivningen och mytbildningen kring marskalken.

Herman Lindqvists bok inleds och avslutas med en beskrivning av hur författaren, nästan åtta år gammal, frysande och snyftande och klädd i vargungekläder åsåg marskalkens begravning den 4 februari 1951.

Lindqvists framställning är rapp och läsvänlig. Stor uppmärksamhet ägnas åt Mannerheims privatliv och åt de perioder av livet då han var en internationell storhet fri från förpliktelser mot Finland. Det innebär att kärlekslivet får sitt, inte minst den avslutande kärlekshistorien med grevinnan Gertrud Arco auf Valley, född Wallenberg, och skildrad av Ulf Olsson, Wallenbergläktens historiograf. Lindqvist nämner att han själv vid 74 års ålder upplevt 22 krig och ”gett och fått mycket kärlek och på slutet själv fått uppleva en ny, stor, bubblande kärlekslycka” (s. 487).

Tobias Berglund är forskare i modern politisk historia vid Uppsala universitet, Niclas Sennerteg är författare och journalist. Tillsammans har de tidigare skrivit *Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga* (2008). Deras bok om finska inbördeskriget bygger i hög grad på dokument skrivna av dem som deltog i eller bevittnade kriget. Berglund och Sennerteg intresserar sig mycket för Sveriges och svenskars inställning till kriget. Däremot kan man sakna att inbördeskriget inte placeras in i ett storpolitiskt sammanhang.

Av böckerna får vi veta en hel del om Mannerheim. Han var en stilig man, mycket skicklig ryttare, en modig officer och präglad av gammaldags aristokratiska värderingar. Han behärskade många språk: svenska, ryska, franska, engelska och tyska, något sämre finska. Han var en europeisk och internationell jetsetare, innan detta ord existerade. Hans dagorder var högstämnda på ett ålderdomligt språk och var säkerligen mycket entusiasmerande för de flesta. Han hade stor känsla för symbolhandlingars betydelse. Inte minst var detta viktigt 1918, då den vita armén med en ridande Mannerheim i spetsen marscherade in i Helsingfors och markerade att det var Finlands och inte Tysklands armé som vunnit kriget. Genomgående var Mannerheim västmaktsorienterad.

I det följande ska fokus riktas mot viktiga och kontroversiella ställningstaganden i och kring de tre krigen.

Kriget 1918 skapade en djup klyfta i det finska samhället. Redan benämningen på kriget avslöjar författarens ställningstagande. Talar man om "frihetskriget" är sannolikheten stor för att sympatierna ligger på den vita sidan. Både Ahlander och Lindqvist använder sig av detta namn. Det kan nämnas att i den svenska *Nationalencyklopedin* kallas kriget för finska inbördeskriget. Författare till artikeln är Bengt Nilson, senare klok redaktör för *Historielärarnas förenings årsskrift*. Nilson bygger på finsk litteratur, särskilt Jaakko Paavolainens bok *Röd och vit terror. Finlands nationella tragedi och fånglägren 1918* (1986), och anger antalet stupade till 3 400 på den röda sidan och 3 100 på den vita. Härtill ska läggas offren för den terror som båda sidor bedrev. De röda mördade 1 600 personer, de vita 8 400 under och omedelbart efter inbördeskriget. Härtill kommer fånglägerkatastrofen med 12 000 röda fångar, som dog av undernäring och epidemier under sommaren 1918.

Ahlander menar att Mannerheim hade tur som hade lämnat aktiv tjänst sommaren 1918 och därför inte kunde förknippas med de vitas övergrepp. Meinander talar om de vita krigsdomstolarnas ofta ytterst svagt motiverade dödsdomar över revoltmakarna. Lindqvist skriver att under åren som följde glömde man gärna bort den röda terror som inledde kriget. Detta är en märklig synpunkt. Tvärtom talade man länge mest om den röda terrorn. Under 1930-talet anfördes från socialdemokratiskt håll, skriver Lindqvist (s. 308), att Mannerheim inte bar ansvar för 1918 års fångläger och att han yrkat på allmän amnesti.

Berglund och Sennerteg uppehåller sig mycket vid den vita sidans grymheter under kriget. Mannerheim gav två olika besked. Den 25 februari 1918 godkände Mannerheim riktlinjerna för hur de röda fångarna skulle behandlas: han motsatte sig krigsrätter, fastslog att ofarliga fångar skulle släppas, medan de som gjorde motstånd skulle skjutas. Inför anfallet mot Tammerfors i slutet av mars var Mannerheims order: "Vid erövringen av Tammerfors bör strängt efterseas, att fiender som giva sig, behandlas som krigsfångar och att inga handlingar få befläcka det Vita Finlands heder." Berglund och Sennerteg understryker att Mannerheims ställningstagande vid Tammerfors främst berodde på rädsla för internationell uppmärksamhet. Detta är rimligen svårt att avgöra, men det viktiga är att Mannerheim var angelägen om att krigsfångar skulle få en korrekt behandling.

Ahlander framför en märklig synpunkt (s. 349), nämligen att Finlands första ödesdigra felsteg var att ställa sig på det kejsarliga Tysklands sida 1918, vilket skapade en bestående och olycklig bindning till detta land. Men kan ställningstagandet 1918 förklara vapenbrödraskapet 1941–1944?

Meinander undviker att benämna kriget vare sig som ett frihetskrig eller ett inbördeskrig. Han talar om den klyfta som fanns mellan Mannerheim och de "jägare" som fått sin utbildning i Tyskland. Likaså kämpade Mannerheim

mot det inflytande som Tyskland fick under våren 1918. Meinander bygger här på en nyutkommen bok av Marjaliisa och Seppo Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918* (Det tyska Finland 1918). Här hävdas att varken Mannerheims eller den finska senatens ställningstagande spelade någon avgörande roll för den tyska inblandningen i Finlands affärer. Tyskarna var ute efter att tvinga bolsjevikerna till fred och se till så att Ryssland inte på nytt gick in i kriget på ententens sida.

Inte desto mindre var det av stor betydelse att Mannerheim den 16 maj 1918 i spetsen för 12 000 man marscherade in i Helsingfors. Detta datum kom sedan av den borgerliga opinionen att under flera årtionden uppfattas som det självständiga Finlands riktiga födelsedag. Då arrangerades Försvarmaktens flaggfest.

Här fanns en skillnad mellan den finska senaten och Mannerheim. Senaten hade ställt landet under tyskt kommando ifråga om både säkerhets- och handelspolitik. Meinander skriver att under det följande halvåret styrdes Finland som en tysk vasallstat, och man valde Friedrich Karl av Hessen till kung av Finland. Då hade Mannerheim lämnat Finland och befann sig i Sverige och England.

Men världskriget gick inte som den finska senaten antagit. Tyskland pressades tillbaka och gick mot sitt nederlag. Då behövdes Mannerheim igen. Han blev riksföreståndare, förhandlade med västmakterna om ett erkännande av Finland, och lyckades dessutom utverka spannmålsleveranser till Finland. När han den 22 december 1918 återkom till Finland jublade människor både för honom och för spannmålen.

Nästa storkrig bröt ut 1939. Under våren kontaktades Finland från Moskva om ett landbyte. Sovjetunionen önskade förvärva några små öar i Finska viken och istället ge Finland land i norra Karelen. Både Ahlander och Meinander skriver att Mannerheim ville att Finland skulle ställa sig positivt till förslaget, men de ledande politikerna Kaarlo Juho Ståhlberg, Kyösti Kallio, Aimo Kaarlo Cajander och Eljas Erkkö sade nej. Denna meningsskiljaktighet nämns inte av Lindqvist.

Meinander skriver att inför Operation Barbarossa midsommaren 1941 hade det utvecklats en regelrätt militärallians mellan Tyskland och Finland, att Mannerheim var djupt involverad i dessa förberedelser och att han trodde på en tysk seger över Sovjetunionen. Ahlander hävdar att de beslut som fattades 1939, 1941 och 1944 var de enda möjliga och att andra inte skulle ha lett till en fördelaktigare utgång för Finland. Omdömet överraskar bland annat därför att Ahlander är djupt kritisk mot Finlands civila ledare 1941, statsminister Johan Wilhelm Rangell och utrikesminister Rolf Witting (s. 218). Lindqvist menar att Finlands framtid stod på spel 1941: "Den sovjetiska ledningen hade klart och tydligt förklarat att Finland skulle

inlemmas, besegras och ockuperas. I valet mellan stöd från Tyskland och en sovjetisk ockupation var det få som tvekade." Genomgående är Lindqvist mycket kritisk mot Sverige och den svenska politiken. Enligt honom måste Finland söka hjälp och stöd från Tyskland "eftersom den naturliga partnern Sverige vägrade samarbeta med annat än fraser, presentpaket och moraliska pekpinnar" (s. 358).

Den 22 juni 1941 läste Joseph Goebbels i radio upp ett tal av Adolf Hitler. Där sades att Tyskland nu tillsammans med Rumänien och Finland inlett en stor kamp för Europas frihet. Finlands och Tysklands strid var väl samordnad. Den 10 juli kom en dagorder från Mannerheim, där han förkunnade att målet var att Östkarelen skulle befrias. Meinander menar att det inte går att förneka att Mannerheim och Finland ville utöka finskt område bortom 1939 års gränser. Ahlander hävdar att Mannerheim avsåg att vid en fredsuppgörelse förhandla från en styrkeposition. Lindqvist skriver om hur svårt östkarelarna hade det och ger intrycket att detta var skäl nog för finsk expansionism.

I januari 1943 kom det stora tyska nederlaget vid Stalingrad, och den tyska armén började sitt återtåg. I februari 1944 framfördes sovjetiska villkor för att Finland skulle få fred. Landets politiska ledning sade nej till dessa villkor, men, som Meinander framhåller, menade Mannerheim att Finland snabbt skulle sluta fred på de villkor som Sovjetunionen angivit. Ahlander skriver detsamma men anser att marskalken uttryckte sig oklart. Lindqvist nämner inget om meningsskiljaktigheten mellan marskalken och politikerna.

Den 9 juni 1944 började det massiva sovjetiska anfallet mot Finland över Karelska näset. Mannerheim vädjade direkt till Hitler om tyskt stöd i form av flyg och pansarvapen, och hjälpen gavs. Lindqvist skriver att Mannerheim i första hand måste få vapen och ammunition: "Han vädjade till Sverige om hjälp, men fick blankt nej med en stark uppmaning att genast börja fredsförhandlingar med Sovjet. Att det var detsamma som kapitulation brydde sig svenska medier och politiker inte om" (s. 423). Lindqvist anser att Sverige sommaren 1944 genom vapenleveranser borde ha slutit upp på finsk och tysk sida i världskriget.

Den 4 augusti 1944 svor Mannerheim presidenteden i riksdagshusets plenisal. Det gällde att skapa förutsättningar för fred med Sovjetunionen och komma förbi president Risto Rytis löfte till Tyskland om att fortsätta kriget. Den 2 september godkände Finland de sovjetiska kraven för att få vapenstillestånd, och Finland bröt med Tyskland. I oktober fick Mannerheim ta emot den sovjetiska kontrollkommissionen under ledning av generalöverste Andrej Zjdanov. Även nu var Mannerheims charm en tillgång.

Sensommaren 1945 tvingades den finska regeringen att gå med på en rättsprocess mot krigstida ministrar och mot president Ryti. Den 21 februari

1946 föll domarna och den 4 mars avgick Mannerheim som president och efterträddes av Juho Kusti Paasikivi.

Ett par avslutande reflektioner av allmän karaktär kan göras: För det första gjorde självfallet Mannerheim under sin långa karriär missbedömningar, men vid flera viktiga tillfällen var han klokare än Finlands civila ledare. Nämnas kan bland annat orienteringen mot västmakterna 1918, viljan att tillmötesgå Sovjetunionen våren 1939 samt accepterandet av det sovjetiska fredsambudet våren 1944. Men han var medansvarig för vapenbrödrskapet med Tyskland 1941. Här var orsaken hans tro att Tyskland skulle besegra Sovjetunionen. För det andra är det intressant att av de tre högaktuella Mannerheimbiografierna så är de två svenska – Ahlanders och Lindqvists – traditionellt hjältedyrkande. Här framförs ingen kritik av Mannerheim. I motsats till de svenska skribenterna fördelar finländaren Meinander både skuggor och dagar.